

О. В. СТРЕЛЬЦОВА

Ольга Вікторівна Стрельцова, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВОЮ І ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ

Зрозуміти сутність сучасних проблем, пов'язаних зі становленням громадянського суспільства в Україні, неможливо без урахування теоретичного та практичного досвіду з пошуку виваженого балансу між необхідним впливом з боку суб'єкта політичної влади і самодіяльністю соціуму загалом та кожного окремого індивіду в його межах, зокрема. Історія розвитку людського суспільства, виникнення перших уявлень про його найбільш досконалі форми, формування категорії «громадянське суспільство», спроби теоретичного осмислення її в різні історичні епохи підтверджують, що такий баланс сприймався в кожний конкретний період по-різному.

У спеціальній науковій літературі термінопоняття «суспільство» трактується переважно в широкому і вузькому значеннях. Суспільство в широкому розумінні – це відокремлена від природи частина матеріального світу, що є формою життєдіяльності людей. У вузькому значенні цей термін застосовується з метою характеристики, по-перше, певного типу відносин між людьми, що склалися в процесі їх спільної діяльності в різні історичні періоди (наприклад, первіснообщинне, рабовласницьке, феодальне суспільство тощо); по-друге, для визначення конкретного суспільства як автономного соціального організму; та, по-третє, для характеристики населення певної країни.

Поняття суспільства тісно пов'язано з такою соціальною організацією і життєдіяльністю, що формує певну спільність людей, як суб'єкта історичної, соціальної практики, суб'єкта соціальної дії. Разом із тим у сучасних умовах вже недостатньо говорити про суспільство тільки як про сукупність людей і систему взаємовідносин між ними. Вбачається, що ключовим на сьогодні є питання взаємодії суспільства з іншими елементами та явищами соціального життя, і насамперед із державою та її інститутами. У цьому контексті доктринальні дослідження проблем розвитку суспільства набувають нового практичного спрямування – зокрема, в аспекті становлення й функціонування громадянського суспільства.

Основоположна ідея громадянського суспільства полягає в поєднанні постійного розвитку суспільства, його зміни і вдосконалення з розвитком людини, з переходом від менш розвинутої особистості до більш розвинутої, від людини світу ворожості, стихії і необмеженої свободи до громадянина суспільства, наділеного відповідною сукупністю прав та обов'язків¹.

У сучасній вітчизняній літературі громадянське суспільство визначається по-різному: як сфера недержавних відносин усіх членів соціуму; як система суспільних зв'язків, які складаються в галузі політики; як сукупність виробничих відносин, що пов'язують громадян; як стійка система горизонтальних соціальних зв'язків, суспільно-політичних орієнтацій та норм суспільної поведінки, що зростають безпосередньо із відносин власності, але не зводяться до них; як система взаємозв'язків між індивідами, з одного боку, та між ними і суспільством, – з іншого тощо.

На думку фахівців, в основі функціонування громадянського суспільства лежить такий спосіб організації людської спільноти, за якого особа дотримується настанов держави, але не допускає того, щоб держава та її структури цілком поглинули її особистість і життя². Більшість науковців також погоджуються з тим, що громадянським може вважатися лише вільне, демократичне, правове суспільство, орієнтоване на конкретну людину, в межах якого створено атмосферу поваги правових традицій і законів, загальнолюдських гуманістичних ідеалів і цінностей, яке забезпечує свободу підприємницької та творчої діяльності, що дає можливість досягти благополуччя й створити підґрунтя для реалізації прав людини і громадянина, органічно виробляючи механізми обмеження та контролю за діяльністю держави.

Громадянське суспільство є спільнотою вільних індивідів. В економічній площині це означає, що кожен індивід є власником. Він реально володіє засобами, необхідними людині для її нормального існування. Він вільний у виборі форм власності, визначенні професії та виду праці, розпорядженні результатами власної праці. У соціальній площині належність індивіда до певної соціальної спільноти (сім'я, клас, нація) не є абсолютною. Він може існувати самостійно, має право на автономну самоорганізацію для задоволення своїх потреб та інтересів. Політичний аспект свободи індивіда як громадянина полягає у його незалежності від держави, тобто в можливості, наприклад, бути членом політичної партії чи громадського об'єднання, навіть якщо вони виступають із критикою існуючої державної влади; має право брати або не брати участь у виборах до органів державної влади і місцевого самоврядування. Забезпеченою свобода вважається тоді, коли індивід через певні механізми (зокрема, судові) може обмежувати сваволю державних або інших структур щодо себе³.

Загалом, процес становлення громадянського суспільства є складним і суперечливим, а тому його аналіз потребує конкретно-історичного підходу. Вважається, що феномен громадянського суспільства є результатом розвитку західноєвропейської культурної традиції, в основі якої лежать моральні принципи, вироблені християнством. Разом із тим при теоретико-методологічному осмисленні феномена громадянського суспільства необхідно враховувати, що воно може розглядатися, по-перше, як явище, що неоднаково виявлялося в різні епохи, в межах різних суспільств і культур; по-друге, як досить специфічний феномен, що виник та набув розвитку тільки в період становлення так званих буржуазних суспільств; або, по-третє, як особлива сучасна форма соціальної організації кінця ХХ – початку ХХІ століття. Зрозуміло, що в кожному із цих випадків уявлення про громадянське суспільство, його розвиток, стан і перспективи в Україні будуть різними. У першому випадку орієнтиром для аналізу буде визначення загальноцивілізаційної специфіки та, відповідно через призму цього, перспектив розвитку українського громадянського суспільства. У другому – полеміка розгортатиметься навколо особливостей національного громадянського суспільства саме порівняно з класичними західними зразками. У третьому – дослідження спрямовуватиметься до сучасних посткласичних елементів громадянського суспільства та до оцінки української специфіки і перспектив⁴.

Хоч з якої б точки зору ми підходили до дослідження громадянського суспільства, беззаперечним є той факт, що таке дослідження тісно пов'язане з висвітленням питання про співвідношення, взаємозв'язок та взаємодію суспільства й держави. Слід зазначити, що з точки зору історичної ретроспективи можливі різні варіанти такої взаємодії. Суспільство та політична система можуть існувати відокремлено одне від одного (цивілізація *персоноцентристського типу*) та поєднано (цивілізація *системоцентристського типу*). В історично нерозвиненому державно-правовому стані суспільні та політичні відносини розрізняються, проте вони ще недостатньо розділені, тому соціально сильні суб'єкти (як правило, крупні власники) є водночас носіями і неpolітичної, і політичної влади. В історично розвиненому стані суспільство (громадянське суспільство) та держава (правова держава) розділені як неpolітична та політична сфери життєдіяльності.

У цивілізаціях системоцентристського типу політична влада і суспільство не розділені, синкретичні, а влада утворює первинний системний зв'язок. Влада визначає всі суспільні відносини. Системоцентристський, тип як правило, передбачає існування деспотичної, тобто тотальної політичної влади (стародавні деспотії, комуністичні чи соціалістичні режими). Така влада не просто управляє всіма суспільними відносинами, вона присутня в них як необхідний елемент або форма цих відносин. Визначальними факторами розвитку будь-якого суспільства є економіка та духовна життєдіяльність. При деспотичній владі суб'єкти, що господарюють, займаються виробництвом і розподілом суспільного продукту; по суті, організують економіку. Деспотична влада також формує культуру, оскільки політична влада водночас є владою духовною, ідеологічною. Деспотична влада має монополію на публічне поширення інформації.

У цивілізаціях персоноцентристського типу суспільство і держава функціонують як дві відносно самостійні системи – сфера приватних інтересів і сфера спільних справ, публічних інтересів (сфера публічної влади). Система суспільних відносин дає змогу задовольнити приватні інтереси, а відносини, що поєднують людей у державу, забезпечують вирішення їх спільних справ. У цивілізаціях персоноцентристського типу культура, духовне життя людей та економіка відносно незалежні від державної влади. До того ж вони первинні, тобто суспільство тією чи іншою мірою визначає державну організацію та державну політику. Разом із тим суспільний розвиток відбувається під суттєвим впливом державної влади.

Отже, в доіндустріальний період історичного розвитку суспільні та політичні відносини ще не утворювали дві дискретні сфери буття. Відповідно, суспільство і держава ще не були достатньо розділені. По мірі історичного прогресу свободи, державності та права в індустріальному суспільстві відбувається диференціація політичних та економічних відносин, сфери політичної влади та сфери власності, публічного й приватного права. Сфера відносин обміну стає відносно незалежною від державно-владного втручання. Виникає феномен громадянського суспільства – система не опосередкованих державою відносин вільних та рівноправних індивідів.

Громадянське суспільство функціонує як саморегулююча соціальна система, що детермінує державу. Існує три основних механізми саморегулювання громадянського суспільства, в межах яких виявляється принцип формальної рівності: вільний ринок, вільна економічна конкуренція (економічний механізм); ліберальна демократія, вільна політична конкуренція (політичний механізм) та правовий спосіб вирішення конфліктів – вільна конкуренція сторін спору про право перед незалежним судом (судово-правовий механізм)⁵.

Взаємодія між громадянським суспільством та державою передбачає певну систему урядування, тобто форми участі громадян в управлінні державою, форми контролю та форми досягнення загального порозуміння між державою і громадянським суспільством.

При цьому необхідно наголосити на наявності тісного зв'язку між типом політичного режиму держави та соціально-економічними структурами, а також між характером організації політичної влади і специфікою діяльності та роллю, що відводиться в державному житті інститутам громадянського суспільства. Зокрема, при авторитарному режимі громадянське суспільство зберігає свою активність та відносно самостійність, хоча владні структури шляхом державного впливу намагаються поставити його під свій контроль. В умовах тоталітарного режиму державі вдається підпорядкувати собі громадянське суспільство і фактично поглинути його (тобто політична влада робить предметом одержавлення всі сфери життя суспільства). Щодо демократичного режиму – його функціонування не є абсолютною гарантією захищеності людини від бідності, злочинності чи інших негативних проявів. Але водночас існує реально діюча система суспільного та державно-

го контролю за дотриманням і захистом індивідуальних прав і свобод, висока активність людини у процесі реалізації своїх прав. Громадяни мають доступ до інституціоналізованих, формально рівних для всіх каналів впливу на владу, що реалізується шляхом участі у виборах, громадських рухах, політичних партіях тощо.

У демократичній системі громадянське суспільство характеризується складною і багатоманітною структурою. Найголовнішими його ланками виступають практично всі елементи соціального, професійного, демографічного, національного, конфесійного, культурного, духовного та інших аспектів самоорганізації суспільства. Частина з них (перша група) в силу своєї структурної і функціональної організації є постійно діючою політичною силою. Це політичні партії, громадські об'єднання, групи інтересів, засоби масової інформації та профспілки. Ці суб'єкти громадянського суспільства є водночас і суб'єктами політичної діяльності, які перебувають або в опозиції до державної влади, або чітко висловлюють свою позицію щодо стратегії розвитку владних структур. Фактично саме цими суб'єктами здійснюється постійний зв'язок між суспільством і державою.

Дискусійним є питання щодо визначення ролі та місця місцевого самоврядування в структурі «держави – громадянське суспільство». Залежно від наукового напрямку територіальні громади та їх органи розглядаються або 1) як джерело і суб'єкт такої публічної влади, яка не належить державі (громадівська теорія); 2) як об'єднання, що, виходячи із засад децентралізації державної влади, частково виконують функції і повноваження державної влади (державна теорія); або 3) як об'єднання, самостійність яких виявляється лише в неполітичній сфері – громадській діяльності, куди держава не втручається, і навпаки (концепція суспільного самоврядування).

До другої групи суб'єктів громадянського суспільства, які, хоч і активно, але не систематично вступають в політичну сферу, можна віднести різноманітні асоціації, творчі спілки, групи науковців. Публічно оприлюднюючи свої позиції з тих чи інших питань, вони впливають як на політичну діяльність держави, так і на орієнтації самого громадянського суспільства.

Третю групу суб'єктів громадянського суспільства утворюють такі, що на нерегулярній основі можуть залучатися до певних видів політичної діяльності, наприклад, брати участь у виборчих компаніях, збирати підписи за проведення референдуму тощо⁶.

Держава і громадянське суспільство є автономними, відокремленими, але водночас взаємодоповнюючими одна одну сферами. Взаємовідносини держави і громадянського суспільства будуються на основі ряду принципів, найважливішими серед яких є, зокрема, такі: 1) первинний характер суспільства та вторинний держави (це означає, що спочатку формується громадянське суспільство, а вже на його основі організовується правова держава); 2) відповідність рівня розвитку держави рівню розвитку суспільства; 3) безпосередній зв'язок між процесом розвитку та зміни характеру суспільства з процесом еволюційних або ж революційних змін держави; 4) відношення правової держави до громадянського суспільства у вигляді політико-юридичної форми, що співвідноситься із соціальним змістом; 5) наявність прямих і зворотних зв'язків між державою і суспільством⁷.

Важливим інструментом, що опосередковує взаємодію держави і громадянського суспільства, є право. Залежно від ступеня залучення права в систему політичної регуляції вчені-правознавці виділяють різні моделі взаємовідносин між цими двома суб'єктами. По-перше, це адміністративний тип соціальної регуляції, у межах якого розрізняють охоронну (або преактивну) та реактивну моделі взаємовідносин між суспільством і державою. Охоронна (преактивна) модель існує тоді, коли організація влади й управління розглядається як самоцінність, як втілені порядок і справедливість. Право як засіб політичної регуляції має невиразний характер. Влада за допомогою адміністративних заходів подавляє елементи громадянського суспільства, намагаючись зберегти та зміцнити існуючий суспільний порядок. Будь-які зміни в системі управління здійснюються переважно з охоронною метою та не впливають на якісні характеристики цієї системи. Реактивна модель адміністративної політики відображає ситуацію, коли поступово визрівають певні елементи громадянського суспільства, здатні опонувати до влади, а влада починає визнавати вимоги і прагнення громадянського суспільства. Внаслідок цього відкривається шлях до ідеологічного плюралізму. Разом із тим громадянське суспільство все ще перебуває в нерозвиненому стані, а сфера вільної автономної активності індивіда залишається дуже обмеженою. Для сприйняття від суспільства відповідних імпульсів зберігається система зворотного зв'язку адміністративно-судового типу.

По-друге, це правовий тип соціальної регуляції, який передбачає інтерактивну модель взаємовідносин між суспільством та державою. Інтерактивна політика відповідає етапу розвинутого громадянського суспільства, що є сферою організованого економічного, політичного та ідеологічного плюралізму. Існуюча організація влади й управління сприймається суспільством передусім як засіб досягнення спільних цілей, які декларуються в документах конституційного типу. Це може зумовити, в тому числі, і можливість зміни системи владних відносин конституційним шляхом у відповідь на потреби громадянського суспільства. При цьому зворотній зв'язок із населенням відбувається на правових засадах⁸.

Як випливає із зазначеного вище, неодмінною умовою ефективної взаємодії громадянського суспільства і держави є правовий характер останньої, тобто реальне забезпечення пріоритету права, єдності права і закону (адже історії відомо чимало прикладів, коли у формі законодавчих актів санкціонувалися свавілля та беззаконня), рівності усіх перед законом і незалежним судом, гарантування прав і свобод людини, правового розмежування діяльності різних гілок влади, існування легальної опозиції, багатопартійності тощо. Фактично, правова держава повинна самообмежувати себе законом, встановлювати ті принципи і межі, які

вона не може переступати. Діяльність такої держави має спиратися на стабільну Конституцію і розгалужену систему законодавства, що відповідає Основному Закону, а також на відлагоджений механізм, здатний забезпечити розв'язання вказаних завдань, зокрема систему спеціалізованих органів, які підпорядковуються лише закону та покликані підтримувати стійкий правопорядок у країні. Наведені характеристики правової держави підкреслюють її головний аспект: уся система відносин у суспільстві і державі повинна будуватися на правових засадах.

Проведений теоретико-методологічний аналіз співвідношення громадянського суспільства та держави дає змогу перейти до висвітлення вітчизняної специфіки їх взаємодії. Як зазначалось вище, формування й розвиток громадянського суспільства у межах різних країн має багато закономірностей, але водночас кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, привносила в цей процес щось особливе, характерне саме для неї.

Досить специфічний досвід його розбудови мала й Україна. Як свідчить історія, феодалний устрій на українських землях тривалий час спирався на кріпосництво, що межувало з рабством. Це зумовило і характерний розвиток суспільства та наклало певний відбиток на взаємовідносини між різними верствами населення, на колективну й індивідуальну психологію людей. За тих умов основою, підґрунтям соціально-економічного ладу виступала сільська община, яка, з одного боку, сприяла єднанню та взаємодопомозі селянства, а з іншого, – культивувала дух покори. Протягом тривалого періоду суспільного розвитку інтереси колективу домінували над інтересами особи. За таких умов усвідомлення себе як громадянина, як повноправної особистості не могло відбутися.

Тільки із зародженням капіталістичних відносин на теренах України з'являються перші паростки громадянського суспільства у формі земств, кооперативних рухів, інститутів милосердя та ін. Зміни в суспільно-економічному житті сприяли виникненню партій, особливо після Маніфесту від 17 жовтня 1905 року.

У 20-х рр. ХХ ст. процес формування громадянського суспільства в нашій державі, що на той час входила до складу колишнього СРСР як одна із республік, загальмувався, а потім із встановленням тоталітарно-бюрократичної системи був перерваний насильницьким шляхом. При цьому формальні риси громадянського суспільства ще тривалий час зберігалися, хоча поступово перероджувалися, набуваючи спотворених форм. Було запроваджено систему громадських організацій (псевдогромадянське суспільство), які поступово перетворилися на апарат насилля тоталітарної держави. В процесі формування тоталітарної системи інститути громадянського суспільства трансформувалися в знаряддя командного, бюрократично-управлінського апарату і його ідейного натхненника – комуністичної партії.

Остаточна ліквідація громадянського суспільства припадає на другу половину 20-х – 30-ті рр. ХХ століття. На протигагу громадянському суспільству створюється нова структура у формі так званої «партії-держави», що уособлює суспільні, державні та власне партійні інтереси. Відбувається процес викорінення індивідуальних засад у суспільстві, розчинення їх у загальному механізмі. Політизація і підпорядкування всіх суспільних відносин державно-груповим інтересам призвели до панування однієї партії та її представників у державних структурах. Характерними для того періоду стають прояви правової та соціальної незахищеності особи, жорстка регламентація ідеологічними рамками всіх сфер життєдіяльності суспільства. Хоча варто зазначити, що навіть у тій ситуації в Україні зберігалися паростки громадянського суспільства (епізодичні індивідуальні акції протесту, різноманітні форми самоорганізації, утворення гуртків, неформальних об'єднань), потенційно здатних до розвитку, щойно сформуються для цього сприятливі умови. Проте вони жорстоко придушувалися тоталітарною державною системою.

Найбільш нищівного удару громадянському суспільству було завдано знищенням його економічної основи шляхом одержавлення, ліквідації значної частини недержавної власності, що призвело до витіснення із виробничої сфери незалежного і вільного виробника. Таким чином штучно було створено неповноцінне суспільство, в якому держава відкинула турботу про інтереси людини, висунувши на перший план власні інтереси та інтереси окремих соціальних груп. Оскільки більшість функцій громадянського суспільства були привласнені державою, воно втратило здатність до саморегуляції та самозабезпечення.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. питання відродження суспільства стало альтернативою прогресуючому занепаду тоталітарної системи. Але за відсутності сформованого громадянського суспільства не знайшлося жодної суспільної сили, яка спромоглася б очолити процес трансформації, що згодом обумовило розпад Радянського Союзу⁹.

Із набуттям Україною незалежності пріоритетним завданням було проголошено формування демократичної, соціальної, правової держави (ст. 1 Конституції України). Нині триває складний і суперечливий процес становлення державної і правової систем, які відповідатимуть вимогам сучасного громадянського суспільства. Проте розвиток права і держави дедалі більше ускладнюється, оскільки суспільство переживає гостру економічну й соціальну кризу, що істотно відбивається на рівні життя людей. На сьогодні більшість членів вітчизняного суспільства стоїть на межі бідності. Низький рівень життя обмежує людину в її громадянській активності та є вагомою перешкодою у формуванні відповідальної публічної влади. Бідність українського суспільства – одна з причин правового нігілізму, конфліктності та порушень законності.

Вбачається, що відповідальність за це несе держава. Адже перехід до ринкової економіки та розпочата у 90-х рр. ХХ ст. приватизація державного капіталу не розв'язали головного завдання – зародження та поступового формування середнього класу як рушійної сили громадянського суспільства. Некерованість процесу, політичні та корупційні зловживання призвели до зриву програми приватизації, що мала виступити економічним підґрунтям у формуванні новітнього українського суспільства.

Нині пріоритетним завданням держави є створення реальних умов для подолання бідності. Зокрема, це дієве сприяння становленню та розвитку дрібного і середнього підприємництва, здатного стати головною опорою вітчизняної економіки та основою середнього класу. Адже ніхто інший, як середній клас, є прошарком, налаштованим на інноваційну стратегію розвитку країни, та потенційною базою суспільної стабільності. Це зумовлює заінтересованість середнього класу у підтримці інститутів, здатних цю стабільність забезпечувати та захищати, передусім – інституту права. Саме середній клас є основою громадянського суспільства, сутність якого полягає у просуванні та захисті засад демократії, верховенства права і протистоянні будь-яким посяганням на права громадян, у тому числі з боку держави.

Отже, без середнього класу неможливе громадянське суспільство, а без останнього – правова держава. Особливість сучасної ситуації в Україні полягає в тому, що відбувається двоєдиний процес формування і громадянського суспільства, і правової держави. Експерти зазначають, що у політичному сенсі громадянське суспільство формується в нашій державі в альтернативному режимі відторгнення – сприйняття окремих елементів, притаманних різним стадіям західної моделі. При цьому суттєва напруженість у вимірах взаємодії громадянського суспільства і політики, що викликає кризу усього механізму, виникає з причин нерозвиненості основних каналів взаємодії і взаємовідносин між ними. У результаті цього в епіцентрі взаємодії утворюється своєрідна «зона вакууму», в якій створюються умови для посиленого втягування в цей процес держави.

Внаслідок цього нині наявний ризик руйнації основоположного зв'язку «громадянське суспільство – правова держава» через те, що громадянське суспільство в Україні лише формується, а в державі вже фактично намітилася тенденція до набула стійких рис неправової. Інакше кажучи, середній клас як соціальна основа громадянського суспільства, становлення якого поки ще не відбулося, та влада неправової держави не можуть бути ні партнерами, ні опонентами, оскільки вони взаємно відчужені та не перетинаються, існуючи, так би мовити «у паралельних світах».

Ситуація ускладнюється пасивністю й інертністю, що притаманні значній частині населення, та зумовлюють небажання брати на себе відповідальність і проявляти громадську активність у суспільно-політичній сфері. У зв'язку з цим подальша демократична модернізація політичної системи та її правове, законодавче забезпечення пов'язується з вірою як українського народу загалом, так і окремих соціальних груп у «великого політичного діяча». Персоніфікація влади, що виразно проявляється у цьому, актуалізує проблему співвідношення політичних орієнтацій і концепцій та особистих якостей лідера.

Представники ж влади, в свою чергу, не до кінця усвідомлюючи еволюційний і комплексний характер процесів суспільно-політичних перетворень, намагаються штучно побудувати громадянське суспільство «згори», ілюстрацією чого може слугувати низка нормативно-правових актів, ухвалених з метою «пришвидшення» формування громадянського суспільства в Україні (зокрема, Укази Президента «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 р. та «Про питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25 січня 2012 р. тощо).

Наведене вище свідчить, що суттєвою ознакою взаємодії держави і громадянського суспільства у нинішніх транзитних умовах є поширення демократії з державно-владного на суспільно-особистісний рівень. Важливим напрямом формування громадянського суспільства як альтернативи і водночас партнера держави є подолання правового нігілізму й утвердження правовим шляхом особистісного начала на всіх рівнях суспільної та державної організації. Тільки гармонійна взаємодія інститутів громадянського суспільства з державою дасть змогу поступово обмежити державне втручання в економічну, соціокультурну та інші сфери життя громадян. Саме тоді зростання держави буде поступово зведене до мінімуму і допоможе останній зайняти належне їй в умовах сучасного розвитку місце – бути лише функцією суспільства під його постійним і всебічним контролем¹⁰.

Таким чином, проблема формування українського державно-організованого суспільства на правових засадах вимагає подальшої фундаментальної теоретичної розробки відповідної концепції в умовах проведення економічної, політичної та правової реформ. Цю обставину слід розглядати як потребу не тільки усвідомлення особливостей функціонування українського державно-організованого суспільства, а й аналізу взаємодії особи та суспільства загалом і суб'єктів політичної системи з точки зору оптимізації їх взаємостосунків, забезпечення правової захищеності, рівності всіх верств населення перед законом, а також посилення взаємної відповідальності.

¹ Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Відп. ред. С. В. Бобровник. – К.: Логос, 1997. – 124 с. – С. 4.

² Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: Монографія / За ред. І. О. Кресіної. – К.: Логос, 2007. – 316 с. – С. 12.

³ Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 2000. – 616 с. – С. 93.

⁴ Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / Кол. авторів; За ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2007. – 424 с. – С. 29.

⁵ Четвернин В. А. Общество и государство: либертарно-юридическая интерпретация // Право и общество: от конфликта к консенсусу: Монография. / Под общ. ред. В. П. Сальникова, Р. А. Ромашова. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2004. – 480 с. – С. 51, 65.

⁶ Держава і громадянське суспільство в Україні: проблеми взаємодії: Монографія / За ред. І. О. Кресіної. – К.: Логос, 2007. – 316 с. – С. 17–18, 47.

⁷ Сиренко В. Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное (Очерки. Дискуссионные вопросы). К: Ин-т гос-ва и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. – 340 с. – С. 184–185.

⁸ Лантева Л. Е. К вопросу о построении моделей взаимоотношений между обществом и государством // Право и общество: от конфликта к консенсусу: Монография. / Под общ. ред. В. П. Сальникова, Р. А. Ромашова. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2004. – 480 с. – С. 76–80.

⁹ Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / Відп. ред. С. В. Бобровник. – К.: Логос, 1997. – 124 с. – С. 42–43.

¹⁰ Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: Генеза, 2006. – 400 с. – С. 177–178.

Резюме

Стрельцова О. В. Правові засади взаємовідносин між державою і громадянським суспільством.

У роботі аналізуються правові засади взаємодії держави і громадянського суспільства, виокремлюються принципи такої взаємодії, висвітлюється історична ретроспектива взаємозв'язку та взаємодії суспільства і держави, а також досліджуються складності, суперечності та перспективи процесу становлення громадянського суспільства в сучасній Україні.

Ключові слова: держава, право, громадянське суспільство, середній клас, політичний режим.

Резюме

Стрельцова О. В. Правовые основы взаимоотношений между государством и гражданским обществом.

В работе анализируются правовые основы взаимодействия государства и гражданского общества, выделяются принципы такого взаимодействия, рассматривается историческая ретроспектива взаимосвязи и взаимодействия общества и государства, а также исследуются трудности, противоречия и перспективы процесса становления гражданского общества в современной Украине.

Ключевые слова: государство, право, гражданское общество, средний класс, политический режим.

Summary

Streltsova O. Legal frameworks of cooperation between state and civil society.

This Article stipulates the legal frameworks of co-operation between the state and civil society, principles of such co-operation are distinguished, the historical retrospective view of intercommunication and co-operation of society and state is examined, and also difficulties, contradictions and prospects of becoming of civil society, are investigated in modern Ukraine.

Key words: state, law, civil society, middle class, political mode.

Отримано 17.09.2013

УДК: 341.2;341.231.14

М. М. ТОВТ

Михайло Михайлович Товт, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ МОВНИХ ВІДНОСИН ТА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНИХ ПРАВ У СВІТЛІ ЗАКОНУ 2012 РОКУ

Однією з найбільш вагомих причин регіональних суперечностей в українському суспільстві, полем постійних гострих дискусій і політичної боротьби упродовж усіх років української незалежності залишається питання мови. Результати електоральної підтримки основних політичних сил у країні свідчать про те, що виборці схильні довіряти вирішення своїх соціально-економічних питань насамперед тим політикам, з якими мають солідарність у сфері духовних та культурних уподобань¹. Вищенаведений тезис О. Л. Ковача знаходив своє підтвердження під час практично всіх політичних змагань загальнодержавного масштабу в Україні, будь-то президентські чи парламентські вибори, коли одним із провідних орієнтирів виборчих симпатій було і залишається ставлення відповідних кандидатів чи партій до вирішення мовного питання². На важливості, значимості й проблемності мовного питання та на потребі належного правового регулювання суспільних відносин у мовній сфері наголошується в чисельних документах міжнародних організацій та інституцій. Так, Комісар з прав людини Ради Європи у своїй Доповіді Комітету Міністрів і Парламентській Асамблеї про свій візит до України констатує, що мовне питання має велике значення в Україні. Тому важливо мати набір чітких правил, які регулюватимуть використання мов меншин. Комісар схвально поставив-